

ALÂÜDDİN BUHÂRÎ EL-HANEFÎ'NİN "RİSÂLETÜN Fİ'L-İTİKÂD"

ADLI ESERİ ve KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

-Alâuddîn Buhârî al-Hanefî's Risâla fi al-i'tikâd and His Theological Thoughts –

Vezir HARMAN

**Yard. Doç. Dr. Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Kelam Ana Bilim Dalı**

Abstract *Alâüddin Buhârî, a theologian, is one of the students of Taftazânî. As he was an inspecting scholar by nature like Taftazani, although he was the member of Hanafî sect, acted sometimes like an Ash'ari on some issues and like a Mâtûrîdî some other time. His work "Risaleetun fi'l-İtikad" is a good example of the fusion or merge between Ash'ari and Mâtûrîdî thought which began to show its effect in the 13th century.*

Key Words: *Alâüddin Buhârî; Kalam; Usulu'd-Dîn; Ash'arî; Mâtûrîdî.*

Adı, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alâüddin Buhârî'dir. 779/1377 yılında Buhara doğumlu olup Hanefî âlimlerindedir. Ancak fıkıh ilmini hem Hanefî hem de Şafii mezhebine göre anlatırdı. Zira Taftazânî'nin talebelerindedir. Taftazânî gibi muhakkik âlimlerindedir. Bundan dolayı Eş'arî veya Mâtûrîdî mezheplerinden birini taklid etmek yerine görüşleri, delilleri ile inceleyerek kendi görüşünü beyan etmiştir. Eş'arî ve Mâtûrîdî kelamını Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat şeklinde mezceden, Timur ve Osmanlı döneminde gelişen Sünnî İslam'ın etkileri bu eserde gözükmektedir. İlk tahsilini babasının ve amcasının yanında yapmıştır. Amcası Adududdin el-İci'nin talebesidir.¹

¹ Şemseddin Sehâvî, Ebulhayr Muhammed b. Abdurrahman, *Ed-Dav'u'l-Lâmi' li ehli'l-Karni't-Têsi'*, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrut, 9/291. Kehhâle, Ömer b. Rıza, *Mü'cemü'l-Müellifin*, Mektebetü'l-Mesne, Beyrut, 11/294. Suyûtî, Abdurrahan b. Ebibekir, *Buğyetü'l-Vu'ât fi tabakati'l-Lüğaviyyin ve'n-Nühât*, Tahkik: Muhammed Ebulfadl İbrahim,

Alâüddin Buhârî, Fıkıh, fıkıh usulü, usulü-din, Arap dili ve edebiyatı, mantık, cedel, meânî beyan ve bedi' gibi aklî ve naklî ilimleri tahsil etmiştir. Zühd ve verâ' sahibi bir mutasavvıftı.² Talebesi Ali Semerkandî'nin Nakşibendî şeyhlerinden olduğu göz önüne alındığında Alâüddin Buhârî'nin de Nakşibendî tarikatına mensup olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Alâüddin Buhârî vahdet-i vücud inancından dolayı İbn-i Arabî'yi eleştiren ve tekfir edenlerdendi. İbn-i Arabî'nin vahdet-i vücud görüşünü reddetmek için "*Fâdihatü'l-Mülhidîn ve Nâsihatü'l-Müvahhidîn*" adıyla bir eser yazmıştır.³ Tecsime benzeyen görüşlerinden dolayı da İbn Teymiyye'yi önce bidat işlemekle eleştirmiş daha sonra tekfir etmiştir. Hatta İbn-i Teymiyye'nin "*Şeyhu'l-İslâm*" olduğunu söyleyenleri bile tekfir etmiştir. Şam ve Mısır fukahası onun İbn Teymiyye hakkındaki görüşünü reddetmiş, İbn Nâsiruddin Dimeşkî (842/1425) bu konuda "*er-Reddül-Vâfir ale men ze'eme enne men etleka ale ibn Teymiyye ennehu Şeyhulislam Kâfir*" adıyla bir eser yazmıştır.⁴ İbn Nâsiruddin Dimeşkî, bu eserinde İbn Teymiyye'yi öven 87 âlimlerden bahsetmiştir.⁵

Hindistan'a gidip bir süre orada aklî ve naklî ilimleri ve tasavvufu orada yaymıştır. Hindistan yöneticileri ondan ilim okumuşlardır. Bu sayede oranın yöneticileri yanında itibarı olan bir âlim olmuştur. Sonra Mekke'ye gidip bir süre orada kaldı. Daha sonra Mısır'a gitti. Kahire'de meşhur oldu. Her mezhepten âlim, onun ilminden istifade ederdi. Kadılar onun sağında ve solunda oturduklarında sanki kadıların sultanı gibiydi. Daha sonra Şam'a gitti ve vefat edinceye kadar orada kaldı. 841/1438 yılı Ramazan ayının 5. günü vefat etti.⁶

Alâüddin Buhârî, usulü-din alanında "*Risale fi'l-İtikad*" adıyla bir eser kâleme almıştır. Bu eseri tahkik eden Said Abdullatif Fevda'ya göre bu eserin dört özelliği bulunmaktadır. **Eserin ilk özelliği**, tevhid ilmine dair çeşitli meseleleri belli bir kelamî mezhebe bağlı kalmadan Ehl-i Sünnet'in yoluna uyarak izah etmesi ve tevhid ilminin bütün meselelerini kapsamasıdır. **Eserin ikinci özelliği**, ibaresinin

Mektebetü'l-Asriyye, Lübnan, 2/200. Fevda, Said Abdullatif, *Risale fi'l-İtikad'ın önsözünde*, Dâru'd-Diyâ, Kuveyt, 1433/2012, s. 15, 16.

² Şemseddin Sehâvî, *Ed-Dav'u'l-Lâmi' li ehli'l-Karni't-Tâsi'*, 9/291.

³ Alâüddin Buhârî, *Fâdihatü'l-Mülhidîn ve Nâsihatü'l-Müvahhidîn*, Tahkik: Muhammed b. İbrahim (Rilatun li neyli Derecetil-Macıstır), Cemiati Umul-Kura, Mekke-i Mükerrema, Külliyyetut-Da've ve Usulid-Din, 1414.

⁴ Şemseddin Sehâvî, *Ed-Dav'u'l-Lâmi' li ehli'l-Karni't-Tâsi'*, 9/291, 293, 294.

⁵ İbn Nâsiruddin Dimeşkî, *er-Reddül-Vâfir ale men ze'eme enne men etleka ale ibn Teymiyye ennehu Şeyhulislam Kâfir*, Tahkik: Züheyr Eş-Şâviş, Mektebetü'l-İslâmî, 1400/1980, s. 222, 223.

⁶ Şemseddin Sehâvî, *Ed-Dav'u'l-Lâmi' li ehli'l-Karni't-Tâsi'*, 9/291. Kehhâle, Ömer b. Rıza, *Mü'cemü'l-Müellifin*, 11/294. Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fi tabakati'l-Lüğaviyyin ve'n-Nühât*, 2/200.

açık kapsayıcı bir şekilde özetlenmiş olmasıdır. *Eserin üçüncü özelliği*, Taftazânî'nin önemli tespitlerini toplaması ve Şerhu'l-Akâid'in şerhinin kapsamlı bir özeti olmasıdır. Bununla birlikte kelâm-ı nefsi gibi bazı meselelerde Adududdin el-İcî'nin ve Seyyid Şerif Cürçânî gibi büyük âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. *Eserin dördüncü özelliği* ise, Alâüddin Buhârî, eserde sadece Taftazânî'nin görüşlerini özetlememiş aynı zamanda Taftazânî'nin değinmediği faydalı bilgilere ve hükümlere de değinmiştir. Mesela nakli ve akli delillerle ilgili meseleler bunlardandır. Her ne kadar cumhura nispetinin sıhhatinde muhalefet etsek bile el-İcî'nin cumhurdan naklettiğinin hilafına Alâüddin Buhârî'ye göre nakli ve akli deliller belirli şartlarda yakın ifade ederler.⁷

1. Teklif Konusu: Mükellefe ilk vacip olan şeyin ne olduğu hakkında ihtilaf edilmiştir. İmam Eş'ârînin de içinde bulunduğu cumhura göre marifetullahtır. Çünkü marifetullah, dinî bilgilerin ve akaidin aslıdır. Ebu İshak el-İsferayînî ve Mutezile'nin cumhuruna göre marifetullah'a götüren nazar/araştırmaktır. Bakillânî ve Cüveynî'ye göre ise nazar/araştırmaya niyet etmektir. Alâüddin Buhârî'ye göre ise bu konudaki tartışma tamamen lafzîdir. Çünkü vacip olan şeyler murad ediliyorsa ilki marifetullahtır. Daha umum murad ediliyorsa araştırmaya niyet etmektir. Çünkü niyet etmek, vacip olan nazardan daha öncedir. Dolayısıyla aynı şekilde vacip olur.⁸

Alâüddin Buhârî'ye göre marifetullah, Müslümanların icması ile vaciptir.⁹ Eş'ârîlere göre vücubu nakil ile iken, Mutezile'ye göre akıl ile sabittir. Eş'ârîlerin bu konudaki nakli delili "bil ki, Allah'tan başka ilah yoktur" vb ayetlerdir. Ancak bu delil zannîdir. Zira Alâüddin Buhârî'ye göre emrin vücub ifade etmesi kat'i değil zannîdir. Ayrıca diğer delilleri ise bu konuda icmanın bulunması ve birçok vacibin marifetullaha bağlı olmasıdır. Mutezile'nin bu konudaki delili ise aklın zannedilen zarardan kaçınmasıdır. O da ahirette cezadan korkulmasıdır. Her zannedilen hatta şüphe edilen zarardan kaçınmak aklen vaciptir. Ayrıca Allah'a şükretmek aklen vaciptir. Çünkü onun kullar üzerindeki nimetleri çoktur. Nimet verilen kimsenin nimet verene şükretmesi aklen vaciptir. Kişinin nefsi hakkında korkuyu def etmesi aklen vaciptir. Şükür ile korkudan kaçınılmış olur.¹⁰ Alâüddin Buhârî'ye göre marifetullaha ulaştıran nazar aklen değil, naklen vaciptir. "Resul göndermedikçe azap etmeyiz" ayeti ile Allahu Teala, bi'setten önce azap etmeyi ister dünyevî ister uhrevî olsun mutlak olarak nefyetmiştir. Alâüddin Buhârî bu konuda Eş'ârîlerin görüşünü savunmuştur. Zira Alâüddin Buhârî'ye göre resul ile aklın murad edilmesi

⁷ Fevda, Said Abdüllatif, *Risale fi'l-İtikad'ın önsözünde*, Dâru'd-Diyâ, Kuveyt, 1433/2012, s. 10, 11.

⁸ Alâüddin Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed, *Risale fi'l-İtikad*, Dâru'd-Diyâ, Kuveyt, 1433/2012, s. 77, 78.

⁹ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 90.

¹⁰ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 90-92.

veya azabın nefyinin şer'î vecibelerin terkiyle takyid edilmesi gerçek anlamın (vad'in) hilafıdır.¹¹

2. Delil ve Hüküm konusu: Alâüddin Buhârî'ye göre delilin üç tanımı bulunmaktadır. Kesin bir bilgiden başka kesin bir bilgiyi veya zanni bir bilgiden başka bir zanni bir bilgiyi gerektiren şeydir. Aynı şekilde bir sonucu üretmek için tertip edilen mukaddimelerdir. Usulculere göre ise sahih akıl yürütme ile haberî bir sonuca ulaşmayı mümkün kılan şeydir.¹² Marifetullaha ulaştırın nazar/akıl yürütme bir delile dayanmalıdır. Yaratıcıyı ispat eden delil âlemdir. Âlem, muhdestir ve her muhdesin bir yapıcısı vardır.¹³

Alâüddin Buhârî'ye göre yaratılanların bilgi elde etme yolları üçtür. Havas-ı selime, haber-i sadık ve istikraya dayalı müstekim akıl. **Havas-ı selime**, işitme, görme, koklama, tatma ve dokunmadan oluşur. İmam Eş'arî'ye göre beş duyu ile idrak, mütealıklarını bilmektir. Kulak ile işitmek, işitilenleri bilmektir. Göz ile görmek görülenleri görmektir. Cumhur ise bu görüşe muhalefet etmiştir. **Haber-i sadık** iki kısımdır. Birincisi mütevatir haberdir. Kendisiyle doğruluğu hakkında kesin bilgi ifade eden ve yalan üzere birleşmeleri tasavvur edilemeyen bir topluluğun haberi. Geçmiş zamanlarda göçüp gitmiş krallar hakkındaki bilgi gibi. Cumhura göre kendisiyle elde edilen ilim, zarurîdir. Alâüddin Buhârî'nin tercihi bu yöndedir. İkincisi zahir mucize ile desteklenmiş resulün haberi. Bu haber istidlâlî ilmi gerektirir. Kendisiyle sabit olan ilim, yakinin oluşması ve subut itibarıyla de zarurî ilme benzer. **Akil** ise kuvvettir. Ayrıca kendisiyle gayelerin idrak edildiği basit bir cevherdir. Bilgi elde etmek için bir sebeptir. Her şeyin cüzünden daha büyük olduğunu bilmek gibi, kendisi ile bedihi olarak sabit olan bilgi zarurîdir. İlham ve taklid ise yaratılanların çoğu için bilgi elde etmenin bir sebebi değildir.¹⁴

Alâüddin Buhârî'ye göre delil üç kısımdır. Akli delil, nakli delil ve her ikisinden oluşan delil. **Aklî delil**, aslen nakle bağlı olmayan bütün mukaddimleri ile tamamen aklî olan delildir. Ancak Mesela, "Âlem, deşikendir." "Her deşikenden olan muhdestir" şeklindeki aklî mukaddimler sonucunda elde edilen hüküm "âlem muhdestir" şeklinde aklî bir hükümdür. **Nakli delil**, mukaddimleri nakle dayanan delildir. Mesela, "emrime isyan mı ettin?"¹⁵ ayetinden dolayı "emredilene terk eden asidir" sözümüz ile "Kim Allah'a ve Resulüne isyan ederse, o ateş azabını hak eder"¹⁶ ayetinden dolayı da "her isyan eden, azabı had eder" sözümüz naklî

¹¹ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 97.

¹² Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 101.

¹³ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 100, 101.

¹⁴ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 107.

¹⁵ Taha, 20/93.

¹⁶ Cin, 72/23.

mukaddimelerdir. Bunun sonucunda çıkan, "o halde emredilene terk eden, azabı hak eder" hükmü elde edilir. **Akli ve nakli delilin müşterek** olduğu delilin mukaddimelerinin bir kısmı akli bir kısmı ise nakli olur. Mesela, "bu kişi, emredilene terk etmiştir" ile "her emredilen şeyi terk eden kişi, asidir" gibi.¹⁷

Alâüddin Buhârî'ye göre delilden elde edilen sonuç/hüküm üç kısımdır. **Birinci kısım sonuç**, aklen ispatı ve nefyi imkânsız olmayan sonuç. Mesela, İskenderiye minaresinde şu an bir karganın oturması. Hem akıl hem de beş duyardan gaib olmasından dolayı bunun ispatı ancak nakil ile mümkündür. Cennetin ve cehennem ahvalinin ayrıntıları da bunun gibidir. **İkinci kısım sonuç**, naklin kendisine bağlı olduğu sonuç. Yaratıcının varlığı ve O'nun alim, kadir ve irade sahibi olması ile Hz Muhammed'in nübüvveti gibi. Bunlar ancak akıl ile sabit olur. Şayet nakil ile sabit olacak olsa devr gerekir. Çünkü o durumda her biri diğerine bağlı olur. **Üçüncü kısım sonuç** ise, hudus gibi bu ikisinin dışındaki sonuçlar. Zira naklin sıhhati, ona bağlı değildir. Veya Allah'ın birliği gibi onsuz yaratıcının ispatı mümkün olan sonuç. Zira elçileri göndermek, Allah'ın bir olmasına bağlı değildir. Bunun akılla veya nakille ispatı mümkündür.¹⁸

Alâüddin Buhârî, nakli delilin kendisiyle istidlalde bulunulan sonuçların/hükümlerin kat'ilik ifade edip etmediği hakkındaki ihtilafa değinmiştir. Mutezile ve Eş'arîlerin çoğunluğuna göre kesinlik ifade etmez. Çünkü nakli delilin katilik ifade etmesi, vad' ilmini ve lafız hakkındaki muradı bilmeye bağlıdır. Vad' ilmi, ancak dil, nahiv ve sarfin nakledilmesi ile sabit olmaktadır. Vad' ilminin asılları ahad haberle sabit olmuşken, furu'u ise kıyasla sabit olmuştur. Her ikisi de zannidir. Lafız ile kastedilen muradı bilmek ise nakl, iştirak, mecazın, zamirin, tahsisin, takdim, tehir ve akli çelişkinin bulunmamasına bağlıdır. Ancak Alâüddin Buhârî'ye göre bu konuda doğru olan şudur: "*Hakkında bize nakledilen, ihtimallerin nefyine delalet eden, mütevatir müşahede karineleri sayesinde şer'i konularda nakli delil, katilik ifade eder. Gökyüzü ve yeryüzü lafızları gibi. Zira bu tür konularda şüph uyardırmak safsatadır.*"¹⁹ Alâüddin Buhârî, akli konularda, yaratılanlardan yola çıkarak Yaratanın varlığına ulaşmak, Allah'ın fiilleri, isimlerin ve sıfatları hakkında vacip, caiz ve muhal olanı ve resülün sıdkını bilmek gibi meselelerde aklın delil olduğunu, ancak tekrar dirilme gibi aklın tek başına bilmesinin söz konusu olmadığı konularda aklın delil olamayacağını savunmaktadır.²⁰

Alâüddin Buhârî'ye göre akıl ile hiçbir şey farz veya haram olmaz.²¹ Alâüddin Buhârî, akıl-nakil dengesinde Eş'arîlerin usulüne daha yakındır. Zira Eş'arî kelamına

¹⁷ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 102, 103.

¹⁸ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 103.

¹⁹ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 103-105.

²⁰ Alâüddin Buhârî, *Fâğihatü'l-Mülhidîn ve Nâsihatü'l-Müvahhidin*, 2/5, 6.

²¹ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 151.

göre akıl bir şeyin ancak cevazına ve imkânına hüküm verebilirken, ancak nakil vücubuna hükmeder. Eş'arî alimlerinden Abdulkâhir Bağdadî, Eş'arî kelamının akıl nakil dengesini şu sözlerle ortaya koymaktadır: "*Akıl, Allah'ın Zâtî sıfatları, ibadetler ve ahiret ahvali gibi konularda caizliğe hüküm verirken; nakil, vücubiyete hükmeder. Mesela cennet ehlinin nimetlerinin ve kâfirlerin azabının ebedî olacağına dair bilgi aklen caiz, naklen vaciptir. Peygamber göndermek aklen caiz, naklen vaciptir. Tekrar diriltirme aklen caiz, naklen vaciptir.*"²² Dolayısıyla ilahiyat konularında akıl söz sahibi iken, ahiret ahvali gibi semiyata dayalı konularda ve ibadetlerde akıl değil nakil söz sahibidir. Alâüddin Buhârî'ye göre aklın, şer'î konularda ve eşyanın tabiatında payı yoktur. Çünkü nakli temsilen risalet, Allah ve yaratıklarından akıl sahipleri arasında, hem kulların akıllarının kusurlu olduğu konularda sıkıntılarını izale etmek için, hem de iman ve taat ehlini müjdelemek, küfür ve masiyet ehlini uyarmak için lütfedilen bir elçiliktir. Ayrıca insanların ihtiyaç duyduğu dünya ve din maslahatlarını beyan etmek ve Allah'tan tarafından nasihatleri tebliğ etmek için seçilen bir elçiliktir.²³ Şer', aklın tek başına idrak edemeyeceği konularda varid olur.²⁴

Alâüddin Buhârî illet konusunda Eş'arîlerden daha çok Mâtûrîdiler gibi düşünmektedir. Zira Allah'ın fiilleri, hikmetlerden ve maslahatlardan yoksun değildir.²⁵ Ancak akıl, tayin eden değil, tespit eden konumdadır.

Alâüddin Buhârî'ye göre eşyanın hakikati sabittir. Külli veya cüz'î olsun, her şeyin bir hakikati vardır. Külli hakikate mahiyet denirken, cüz'î hakikate hüviyet adı verilir. Hüviyet, vucud-i harici anlamında da kullanılır. Şey kavramı, özellikle mevcut olan hakkında kullanılır. Bu durumda "*deki: hangi şey, şehadet bakımından daha büyüktür. Deki: Allah'tır*"²⁶ ayetinde olduğu gibi şey kavramı, Allah hakkında da kullanılır. Ayrıca şey kavramı var olması dilenen anlamında da kullanılır. Allah'ın var olmasını dilediği şey mevcuttur. "*Şüphesiz Allah her şeye kadirdir*"²⁷ ve "*her şeyi yaratandır*"²⁸ gibi bazı ayetlerde şey kavramı bu anlamda kullanılmıştır.²⁹

Alâüddin Buhârî'ye göre malum, hariçte gerçekleşmişse mevcuttur. Hariçte gerçekleşmemişse madumdur. Madum da iki türdür. Mümteni ve mümkün. Allah'ın ortağı olması mümteni iken, insanlar vb canlılar ise mümkündür. Mümkün

²² Bağdadî, Ebu Mansur Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed b. Abdullah et-Temimi, *Usulu'd-Din*, (Tah.: Ahmed Şemseddin), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002. s. 186, 226-227, 251, 255-256, 261, 262.

²³ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 169, 170.

²⁴ Alâüddin Buhârî, *Fâdihatü'l-Mülhidîn ve Nâsihatü'l-Müvahhidin*, 2/9.

²⁵ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 169.

²⁶ En'âm, 6/19.

²⁷ Bakara, 2/20.

²⁸ En'am, 6/102.

²⁹ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 105.

olan madum hakkında, varlık olmadan önce şey kavramı kullanılmaz. Mutezileye göre ise madum için var olmadan önce de var olduktan sonra da şey kavramı kullanılır.³⁰ Kelam ilminde "ma'dûm şey midir değil midir" sorusu tartışılan ve ihtilaf edilen bir konudur. Mutezileye göre ma'dûm, var olmayan Allah'ın bilgisinde bulunan şeydir. Bu ikinci kadim bir varlığın bulunmasını gerektirmez.³¹ Eş'ârî ve Mâturîdilere göre ma'dûm şey değildir. Hal böyle iken onlar asla "şey ma'dûmu kapsamadığı için Allah ma'dûmu bilmez" dememişlerdir. Onların maksadı "Allah vardı. Onunla birlikte hiçbir şey yoktu"³² hadisine dayanarak tevhit ilkesi gereğince Allah'la birlikte kadim bir varlığı inkâr etmektir.³³ "İnsan, daha önce bir şey değil iken kendisini yarattığımızı düşünmez mi?"³⁴ ayetine göre insan ma'dûm iken şey değildir. Ancak usul-u fıkhıta kan ve akıtılmış kan örneğinde olduğu gibi,³⁵ İnsan süresinde bu mutlak ifadeye bir kayıt düşünmüştür. "insanın üzerinden anılan bir şey olmadığı bir süre geçmedi mi?"³⁶ Dolayısıyla ma'dûm, anılmayan bir şey iken mevcut ise anılan bir şeydir. "Allah her şeyi bilir" demek, "Allah, anılan ve anılmayan her şeyi bilir" demektir.³⁷ Bu konuda ilim ve kudret açısından Mutezile'nin şey tanımını daha tutarlı gözükmektedir. Zira "Allah her şeyi bilir" dendiği zaman şey kavramının içine vacip, mümkün ve muhal varlığın üç kısmı da girmektedir. Vacib varlık Allah'tır. Muhal Allah'ın eşi ve ortağı gibi şeylerdir. Mümkün ise melekler, cinler ve insanlar gibi madum ve mevcut olabilen varlık kategorisidir. Dolayısıyla Allah var olan ve var olmayan her şeyi var olmadan önce de bilir anlamı verilmektedir. Zira "Allah her şeye kadirdir" dendiği zaman da "Allah mümkün olan her şeye kadirdir" kastedilmektedir.

³⁰ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 142, 143.

³¹ Kâdî Abdulcabbar, Ebu'l-Hüseyin İbn-i Ahmed el-Kâdî el-Mu'tezilî (460/1024), *Şerhu Usul-u Hamse*, Tahkik: Dr. Abdülkerim Osman, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1408/1988, s. 176, 177.

³² Buhârî, *Bed'ul-Halk*, 1.

³³ Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî (333/944), *Kitâbü't-Tevhîd*, (Tahkik: Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi), İrşâd Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 151.

³⁴ Meryem, 19/67.

³⁵ Zira Nahl süresi 115. ayette mutlak olarak kanın haram olduğu belirtilirken, En'âm süresi 145. ayette akıtılmış kan şeklinde takyid edilmesi sebebiyle hüküm mutlaklık ifade eden ayete göre değil, mukayyedlik ifade eden ayete göre verilir. Aynı şekilde bir ayette madumun mutlak "şey" olmadığı belirtilirken, başka bir ayette madumun mukayyed olarak "şeyen mezkur" olarak ifade edilmesi sebebiyle, varlığın "şeyen mezkur", madumun ise "şeyen gayri mezkur" şekilde ele alınması gerekmektedir.

³⁶ İnsan, 76/1.

³⁷ Harman, Vezir, *İlahi İlmin İhtiyari Fiillerle İlişkisi (İnsan İradesine Bağlı Fiiller, Allah'ın Bilgisine Dahil midir)*, Kelam Araştırmaları, 12:2 (2014), s. 199, 200.

3. Allah Âlem ilişkisi: Alâüddin Buhârî'ye göre âlem, yüzük gibi kendisi ile yapıcısını bilmeyi sağlayan şeydir. Aynı zamanda Allah ve sıfatları dışındaki her varlıktır. Zatından dolayı vacip bir müessire ihtiyaç duyması sebebiyle, O'nun varlığına delalet eder. Felsefecilerin hilafına tüm cüzleri ile muhdestir. İster cisim ve cevher gibi kendisiyle kaim olsun, ister araz gibi başkasıyla var olsun fark etmez. Kendisiyle kaim olan mürekkebe ise cisimdir, mürekkebe değilse cevherdir. Cevher, aklen, vehmen veya farazi olarak bölünmeyi kabul etmeyen şeydir. Mütakallimlere göre cevher, "el-cüz lâ yetecezza" yani parçalanmayı kabul etmeyen parçadır. Araz muhdestir ve bazı arazların hudusu sükûndan sonraki hareket gibi hislerle bilinir. Eşya arazlardan hali olmaz. Çünkü hareket ve sükûndan hali olmazlar. Âlemin muhdes olduğu sabit olunca, bilinmektedir ki her muhdesin bir muhdisi olması gerekir. Âlemin bir tek yaratıcısının bulunduğu ve zatında şerikinin olmadığı, sıfatlarında ve fiillerinde benzerinin de bulunmadığı sabit olmuştur. Zira şayet âlemin iki yaratıcısı bulunsaydı, ikisi arasında temânu' söz konusu olurdu. Biri bir şahısta hayatı diğeri ölümü yaratmak isteseydi, ikisinin muradının olması muhaldir. İkinin muradının boşa çıkması ikisi için acizliktir. Birinin muradı yerine gelmezse, muradı gerçekleşmeyen acizdir. Acizlik muhdesliğin emarelerindedir. Aciz olan ilahlık mertebesinde düşmüş olur. Aciz olan Rab olamaz. Bu delil "şayet yerde ve gökte ilahlar olsaydı, her ikisi de fesada uğradı"³⁸ ayetinden alınmıştır.³⁹

Alâüddin Buhârî'ye göre âlemin yaratıcısı kadimdir. Bu konuda ehl-i mille ve İslam felsefecileri ittifak etmiştir. Yedi veya sekiz sıfatı da kıdem ile vasıflanır. Ancak mutezile bunu lafzen inkar etmiştir. Mütakallimlerin icması ile Allah'ın zatı ve sıfatları dışında hiçbir şey kıdem ile vasıflanmaz. İslam felsefecileri bunu caiz görmüşler ve âlemin kadim olduğunu söylemişlerdir. Kadim, varlığının başlangıcı olmayan, hâdis ise varlığının başlangıcı olandır. Allah kadim değilse hâdistir. Zira kadim ve hâdis arasında orta bir yol yoktur. Kadim olmayan hâdistir. Allah'ın hâdis olması batıldır. Aksi halde başka bir muhdise ihtiyaç duyar. Hâdis olanın varlığı ve yokluğu eşittir. Varlık ile tahsis edilmesi imkânsızdır. Her hâdisin bir muhdisi olması gerekir. Bu da teselsüle yol açar ki teselsül batıldır. Dolayısıyla mümkünün dışında bir harici kadim bir vacibe ihtiyaç vardır. O da sonuçta Allah'tır.⁴⁰

Alâüddin Buhârî'ye göre âlemin ilahı, ihtiyârî olarak iş yapandır. İhtiyari olarak iş yapan, dilerse yapan dilerse terk edendir. Felsefecilerin dediği gibi âlemin ilahı, güneşten ışığın çıktığı gibi kendisinden eser sudur eden "*zati itibarıyla mucib*" değildir. Eğer böyle kabul olsaydı, tüm mevcudatın tamamen baki olması gerekirdi. Bu görüş küfürdür.⁴¹ Gazzâlî'nin de felsefecileri sert bir dille eleştirdiği konulardan

³⁸ Enbiya, 21/22.

³⁹ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 109-112.

⁴⁰ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 113.

⁴¹ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 114.

birisi de âlemin kıdemi meselesidir. Gazzâlî'ye göre âlemin kadim olması muhaldir. Çünkü fiil kadim olamaz. Zira fiilin manası, başlangıçta yokken sonradan var olan demektir. Şayet âlem Allah ile birlikte sürekli var olmuş olsaydı, nasıl fiil olabilirdi?⁴² Ayrıca âlemin misali güneşin ışığı veya bir adamın gölgesi tarzında bir tecelli olsaydı, yaratma veya yok etme, hayat verme veya öldürme diye ayrı birer sıfattan bahsedilemezdi. Zira tecellide irade yoktur.

4. Allah'ın sıfatları: Alâüddin Buhârî'ye göre Allah, tüm malumatı *bilendir* ve tüm makdurata *kadir* olandır. Ayeti kerimede "o her şeyi bilendir"⁴³ "her şeye kadirdir"⁴⁴ buyurduğu gibi, ilminden ve kudretinden hiçbir şey hariç değildir. Çünkü makduratın tümünün varlığı ve bekası Allah'ın kudreti ve iradesi ile dir.⁴⁵ Ancak bu noktada şu ayrıntıya dikkat çekmek gerekmektedir. İlimin ve kudretin her şeyi kuşatması, aynı anlamda değildir. İlim epistemolojik olarak her şeyi kuşatırken, kudret ise ontolojik olarak her şeyi kuşatmaktadır. Abdulkâhir Bağdâdî ve Cüveynî gibi bazı Eş'arîlerin dikkat çektiği gibi Alâüddin Buhârî de ilmin malum ile kudretin makdur ile taallukunun böyle bir anlamı vardır. Malum ve makdur arasındaki fark şudur. Malum, üç varlık kategorisini vacib, mümkün ve muhali kapsarken, makdur ise mümkünü kapsar.

Alâüddin Buhârî'ye göre Cenâb-ı Hak, var etmeyi dilediği eşyanın hakikatini ve özünü, külli veya cüz'î olsun, bilir. Tüm malumatı, mevcut veya madum olsun, bilir. Zira eşyayı bilmesi bir kısım ile tahsis edilirse, bir tahsis edene ihtiyaç duyar. O halde Allah, kemal sıfatlarında başkasına ihtiyaç duyar ki, bu muhaldir. Aynı zamanda Allah'ın kudreti aczi nefyetmekten ibarettir. Kâdir, dilerse yapan dilerse yapmayandır. Kadîr ise dilediğini dilediği şekilde yapandır. Tüm mümkün olan şeyler Allah'ın kudretine dayanmaktadır. Kulun ihtiyarî fiili, var etme açısından Allah'ın kudretine, kesb açısından kulun kudretine tealluk eder. Var etme açısından iki kudrete tealluku imkânsızdır.⁴⁶ Bu konuda Alâüddin Buhârî, Eş'arî gibi düşünmektedir.

Alâüddin Buhârî'ye göre Allah, tüm olanları (kainatı) *dileyendir*. Çünkü O, ihtiyar ile iş yapar. İhtiyar ile iş yapan, dilerse yapıp, dilerse terk edendir. Fiilinden önce bir meşietin bulunması gerekir. O meşiet de, zatı ile kaim kadim iradedir. Hâdis bir şeyin bir vakitte olmasını ezelde dileyerek olanları dileyendir. Aynı zamanda Allah *işiten, gören, diri olan* ve her işi *düzenleyendir*.⁴⁷

⁴² Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-İktisad fi'l-İtikad*, Tahkik: Abdullah Muahmed el-Halili, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2004, s. 63.

⁴³ Bakara, 2/29.

⁴⁴ Bakara, 2/20.

⁴⁵ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 115.

⁴⁶ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 115.

⁴⁷ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 115, 116.

Alâüddin Buhârî'ye göre Hristiyanların hilafına *Allah cevher değildir*. Zira cevher asıldan ibarettir. El-cüz la yetecezza, cevher olarak isimlendirilmesi, mürekkebe/bileşik olan cismin aslı olması sebebiyledir. Allahu Teala, cisimlerin aslı olmadığı için cevher değildir. Çünkü cevher bir mekana ihtiyaç duyar. Muhtaç olan mümkün varlıktır. Allah mümkün varlık olmaktan münezzehtir. Allahu Teala cisim de değildir. Çünkü cisim, mürekkebe/bileşik için bir isimdir. Bileşik parçasına ihtiyaç duyar. İhtiyaç Allah hakkında caiz değildir. Kim, Yahudi, Râfîzî ve Hanbelîler gibi cismi Allah hakkında kullanırsa, isimlendirmede ve manada hata etmiştir. Kim de Kerramiye gibi cismi Allah hakkında bileşik/mürekkebe değil, zatı ile kaim anlamında kullanırsa, aynı şekilde hata etmiştir. Çünkü Allah'ın isimleri icthadi değil, tevkîfidir. Allah'ın isimleri konusunda şeraitte bildirilenden başka bir isim vermek caiz değildir. Allah, araz değildir. Zira araz var olabilmek için bir mekâna ihtiyaç duyar.⁴⁸

Alâüddin Buhârî'ye göre *Allah bir mekânda değildir*. Zira mekân kadim olmadığı için mekân bulunmadan önce de Allah vardı. "Rahman arşa istiva etti" ayetinin zahiri her ne kadar cismaniyeti hissettiriyorsa da istiva kelimesi, yönelmek, irade etmek, istila etmek/sahiplenmek ve oturmak gibi birçok anlama gelme ihtimali bulunduğu için nass, ihtimal durumunda hüccet olmaz. Bununla birlikte Alâüddin Buhârî istila/sahiplenme anlamını tercih etmektedir.⁴⁹ Ancak bu anlamın tercihi durumunda "ele geçirmeden önce arş, Allah'ın mülkünde değil miydi?" gibi bazı sorulara cevap aramak gerekmektedir. Alâüddin Buhârî bu tür haberi sıfatlar hakkında selef ve halefın yöntemine işaret etmekte ve halefın yöntemini tercih etmektedir. Sefefin mezhebi, Allah'ı teşbihten tenzih ederek o ayetle kastedilen muradı tasdik etmek, o ayetin tevilini ve ilmini Allah'a havale etmektir. Halefın mezhebi ise Allahu Teâlâ'ya yakışır şekilde tevil etmek ve Allah'ın muradının bu olduğunu kesin söylememektir. Alâüddin Buhârî'nin hocası Taftazânî'nin görüşü bu konuda daha temkinlidir. "*selefın yolu daha selimdir. Halefın yolu ise daha sağlamdır.*"⁵⁰ Muhammed b. Tuluboğa et-Türkî (749/1349) de temel ilkenin "teşbih olmadan ispat, ta'til olmadan tenzih" şeklinde olduğunu söylemektedir.⁵¹ Alâüddin Buhârî, Ali İmran 7. ayet ilgili olarak Şafiilerin "onun tevilini Allah ve ilimde derinleşenler bilir" şeklinde Hanefilerin "onun tevilini sadece Allah bilir" şeklindeki ihtilafta Şafiilerin görüşünü tercih etmektedir.⁵²

⁴⁸ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 117, 118.

⁴⁹ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 119-121.

⁵⁰ Uludağ, Süleyman, *Kelam ilmi ve İslam Akaidi Giriş Kısmında*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2010, s. 68.

⁵¹ İbn Nâsiruddin Dimeşkî, *er-Reddül-Vâfir*, s. 90.

⁵² Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 119-121.

Alâüddin Buhârî'ye göre Müşebbihe'nin hilafına *Allah, nur değildir*. Bilakis nuru yaratandır. "Allah, göklerin ve yerin nurudur"⁵³ ayeti hakkında ibn Abbas "Allah, göklerin ve yerin nurlandırandır" derken, bazıları ise "Allah gök ve yer ehlini hidayete erdirendir" diye tevil etmektedir. Haberi sıfatlar hakkında Arapça olarak Allah'ın yed'i, vechi, 'aynı, cenbi, kademi, isba'ı ve yemini var demek caizken, bunları farsça olarak Allah'a nispet etmek caiz değildir. Zira yed ve benzeri sıfatlar, sem', basar, ilim, irade, kudret, kelam ve hayat sıfatları gibi bila keyf vela teşbih ezeli sıfatlardandır. Allah, bir organ olmadan işiten, bir göz olmadan gören, bir aracı olmadan bilen, bir kalp olmadan dileyen ve bir dil olmadan konuşandır. Yed ve diğer ezeli sıfatlar da bunlar gibidir. İmam Eş'arî ve onun gibi düşünenlerin demek istediği budur. Mutezile'ye göre ise yedden/elden kasıt, kudret, kuvvet ve nimettir. Alâüddin Buhârî'ye göre bu konuda tevil sahihtir. Elin kudrete, gözün görmeye, yüzün Allah'ın zatına hamledilmesi sahihtir.⁵⁴

Alâüddin Buhârî'ye göre ilim, kudret, kuvvet, sem', basar, irade, meşiet ve kelam gibi sıfatlar, Allah ve insanlar hakkında birçok vasıfta müşterek olsa da bir vasıfta bile ihtilaf edince mümaselet gerçekleşmez. Mesela bizim ilmimiz varlığı caiz iken, Allah'ın ilmi ezelidir ve varlığı vaciptir. Bundan dolayı Allahu Teâlâ Kur'ân hakkında "*onu ilmi ile indirdi*"⁵⁵ buyurmuştur.⁵⁶

Hanefiler, yaratma ve rızık verme gibi fiili sıfatların Allah'ın zatı ile kaim ezeli sıfatlar olduğunu söylerken, imam Eş'arî ise ezeli olmadıklarını savunmuştur. İmam Eş'arî'ye göre zati sıfatlar ilim, kudret gibi nefyinden zıddı gerekli olan Allah'ın zatı ile kaim kadim yedi sıfatı vardır. Fiili sıfatlar ise diriltmek, öldürmek, suret vermek ve tekvin gibi nefyinden zıddı gerekli olmayan Allah'ın zatı ile kaim olmayan hâdis itibari durumlardır. Hanefilere göre ise şayet Allahın fiili sıfatları hâdis ise ezelde onlardan soyutlanıp sonradan onlarla vasıflanmış olur. Böyle bir değişim muhdesliğin emarelerindedir.⁵⁷ Alâüddin Buhârî, bu konuda her hangi bir tercihte bulunmamıştır. Zira her iki görüşün itibar edilir izahlarını ortaya koymakla yetinmiştir. Aslında özde bir tartışma yoktur. Tartışma isimlendirmedir. Zira Hanefiler meseleyi bil-kuvve açısından ele alırken, İmam Eş'arî ise bil-fiil açısından ele almıştır. Beyhâkî, Eş'arî âlimlerinin Allah hakkında "*ezelde Hâlık ve Râzık olduğunu*" söylemekten kaçındıklarını, ancak bunun yerine "*Hâlık'ımız ve Râzık'ımız ezelde yaratma ve rızık vermeye Kadîr olarak vardı*" demeyi tercih ettiklerini aktarmaktadır. Çünkü Allah, ezelde yaratmadı, sonra yarattı. Mahlûkat var olduktan sonra Hâlık olarak isimlendirilmesi, O'nun Zât'ında bir değişikliği (teğayur) gerektirmez. Zira bir adam, baba değilken sonradan baba olarak

⁵³ Nur, 24/35.

⁵⁴ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 121, 122.

⁵⁵ Nisa, 4/166.

⁵⁶ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 123-125.

⁵⁷ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 126, 127.

isimlendirilmesi, o kişinin Zât'ında bir değişikliği gerektirmez. Ayrıca Beyhâkî, bazı Eş'arî âlimlerinin de "yaratacak, rızık verecek" anlamında "Allah, ezelde Hâlık ve Râzık'tı" demenin mümkün olduğunu savunduklarını da belirtmektedir.⁵⁸ Abdulkahir Bağdadî'nin bu konuda söylediklerinin Beyhâkî'nin açıklamaları ile paralellik arz etmektedir. Bağdadî şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ ezelde kendisi hakkında Hâlık ve Râzık olduğunu haber vermektedir. Bunun manası, Yaratacak ve Rızık verecek demektir. Hâlık ve Râzık'ın hakikati, yaratmayı ve rızıkı ortaya çıkaran olmasıdır."⁵⁹

Mutezileye göre Allah, başkasında kaim olan ve kendisinin sıfatı olmayan kelim ile mütekellimdir. Alâüddin Buhârî'ye göre Allahu Teala, bir **kelam ile mütekellimdir**. Kelam sıfatı, zatı ile kaim ezeli bir sıfattır. Kelam sıfatı, ses ve harf cinsinden değildir. Çünkü ses ve harfler arazdır ve muhdestir. Allahu Teala, o kelam sıfatı ile emreden, nehyeden ve haber verendir. Kelam sıfatı ezelde tektir. Daha sonra kelam sıfatı emir, nehiy ve haber kısımlarına ayrılır. Ancak bu çoklu taksim sıfatın kendisinde değil, taalluk ettiği şeyler itibariyledir. İlim ve kudrette olduğu gibi, ilim sıfatı tektir, ilmin taalluk ettiği malumat ise çoktur. Ezeli taalluk kadim iken, teklifin kaynağı olan şu anki taalluk muhdestir. Yani kelam-ı nefsi kadimdir. İbarelerden oluşan kelamı lafzi ise muhdestir. Kelamı nefsiye delalet eden ibarelerin muhdes ve mahluk olmalarının sebebi, ibarelerin ses ve araz olmaları sebebiyledir. İbarelere Allah'ın kelamı denilmesinin sebebi ise kadim olan ezeli kelama delalet etmeleri ve onlarla eda edilmeleridir. Allah'ın kelamı şayet arapça ibarelerle ifade edilirse, Kuran'dır. İbranice ibarelerle ifade edilirse, incildir. Kelam değil, ibareler farklılaşmış olur. Bununla bağlantılı olarak Kur'ân, mahluk olmayan Allah'ın kelamıdır. Zira kelam, zatta kaim olan manadır. Ancak Kur'ân'ın nazmı muhdestir. Hanbelilere göre ise Kuranın nazmı da manası da mahluk değildir.⁶⁰

Şer'î hükümlerin delili, kadim olan mana değil, lafız olarak kabul edilince, usul alimleri Kuranı "tevatürle nakledilen mushafalarda yazılı" şeklinde tarif etmişlerdir. Aynı zamanda lafız ve mana için bir isim de kılmışlardır.⁶¹ Kuran naslarının hüküm çıkarırken delilde asıl olan lafız mı mana mı olduğu konusu "itaat emre mi iradeye mi" olacak şekilde tartışılmıştır. Bundan dolayı Kuran'ın Allah'ın kelamı olmasından ne anlaşıldığı önem arz etmektedir. Hatta Kuranın icazının lafızda mı, manada mı yoksa her ikisinde mi olduğu meselesi de bununla bağlantılıdır. "Abdestsiz mushafa dokunulur mu, abdestsiz Kuran okunur mu?" sorusunun özünde lafza ve manaya yüklenen değer yatmaktadır. On emirde geçen

⁵⁸ Beyhâkî, Ebubekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Kitâbu'l-Esmâ ve's-Sıfat*, (Tah.: Şeyh İmâduddin Ahmed Haydar), Daru'l-Kitabu'l-Arabî, Beyrut, 1415/1994, I/143.

⁵⁹ Bağdadî, Ebu Mansur Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed b. Abdullah et-Temimi, *Tefsiru'l-Esmâ ve Sıfat*, Raşit Efendi Kütüphanesi, Nr. 497, Kayseri, Trs s. 6a.

⁶⁰ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 127-130.

⁶¹ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 130.

"Allah'ın adını boş yere anmayacaksın" ilkesi Allah'ın Hz Musa ile konuşması ile irtibatlı kelamı nefsiye verilen değeri göstermesi açısından önemlidir. Bizim ilim geleneğimizde ise "abdestsiz mushafa dokunmayacaksın" şeklindeki ilke ise kelamı lafziye verilen değeri göstermektedir.

Alâüddin Buhârî'ye *tekvin mükevvenin gayrıdır*. Alâüddin Buhârî bu konuda Mâtûrîdiler gibi düşünmektedir. Tekvin mükevvende kaimdir. Tekvin, yaratma gibi olmadığı için mükevven kadim olmaz. Zira tekvin izafî bir şeydir. Mâtûrîdilere göre tekvin, Allah'ın zatında kaim ezeli bir sıfattır. Tekvin Allah'ın ilmine ve iradesine göre alemleri ve alemlerin her bir cüz'ünü var olacakları vakit için oluşturmasıdır. Ezeli ve ebedi bakidir. Mükevven ise ilim ve kudretteki taallukun hudusu ile muhdestir.⁶² Eş'arilere göre ise tekvin ve mükevven aynıdır ve yaratma gibi fiili bir sıfattır. Dolayısıyla tekvin ezeli ve müstakil bir sıfat kabul edilirse mükevven de ezeli ve kadim olur. Zira bu durumda yaratılan olmadan yaratan düşünülemez.⁶³ Halbuki Allah'tan başka kadim varlık yoktur.

5. Ruyetullah Konusu: Alâüddin Buhârî'ye göre müminlerin ahiret günü cennete girdikten sonra görme duyularıyla Allah'ın görölmesi anlamındaki ru'yetullah, aklen caiz naklen vaciptir. Ayrıca ne bir mekanda, ne bir cihette ne bir ışığın birleşmesi ve gören ve görölen arasında mesafe olmadan görülecektir. Bu görmeye muhdesliğe dair bir emare bulunmayacaktır. Böylece haberi sıfatlarda olduğu gibi keyfiyetsiz bir görme söz konusu olacaktır. Alâüddin Buhârî bu konuda ru'yetullahın aklen imkansız olduğunu iddia eden felsefecilere, Mutezileye, Müşebbihe'ye, Kerramiye'ye, Zeydiyye'ye ve Haricilere karşı olduğunu söylemektedir.⁶⁴ Alâüddin Buhârî, bu konuda akıl-nakil açısından Eş'arilere meyletmiştir. Zira Mâtûrîdiler göre bu konuda aklen bir yargıda bulunamayız. Sadece nakle göre bir şey diyebiliriz. Alâüddin Buhârî, aklı cevazı kıyasul-gaib aleş-şahid ilkesiyle izah ederek, şahadet âleminde bir şeyin var olması, görölmesinin sıhhatinin illeti olduğu gibi, gayb âleminde de illet olması gerekir. Ru'yetin mutlak illeti var olmaktır. Var olduğu halde görölmeyen şeylere gelince, bunların görölmesi imkânsız olduğu için değil, Allah'ın o konuda görmemizde âdeti icra etmemesi sebebiyledir. Dolayısıyla var olmak, vacip kılan bir illet değil, caiz kılan bir illettir.

Alâüddin Buhârî, ru'yetullah'ın vücubuna dair nakli delil olarak Hz Musa'nın Rabbine bakmak istediğinde Cenabı Hakkın "lakin dağa bak. Eğer dağ yerinde durursa beni göreceksin"⁶⁵ ifadesindeki ru'yetin dağın yerinde durmasına şart koşulması olduğunu ve bunun mümkün olduğunu, mümkününe bağlı olan şeyin de

⁶² Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 135, 136.

⁶³ Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 132.

⁶⁴ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 139.

⁶⁵ Araf, 7/143.

mümkün olduğunu bundan dolayı da ru'yetin mümkün olduğunu savunmaktadır. Ayrıca "o gün nice yüzler parıl parıldır. Rablerine bakacaklar"⁶⁶ ifadesindeki نظر fiilinin الي harfi cerri ile ancak "gözün bakması" anlamına geldiğini savunmaktadır. Zira ayetteki bakmanın görmeye hamledilmesi gerekir. Çünkü nazar görmek için sebeptir. Müsebbebin yerine sebebi zikretmek mecaz türlerinin en kuvvetlisidir. Ayrıca bu konuda "dolanay gecesi ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz"⁶⁷ hadisinin de nakli delil olduğunu savunmuştur. Alâüddin Buhârî'ye muhaliflerin dayandıkları nakli delil olan "bakışlar O'nu idrak edemez. O ise bütün bakışları idrak eder"⁶⁸ ayeti tüm zaman ve durumları kuşatan umumi bir nefye delalet etmemektedir. Zira çoğul sigası umum ifade etmekle birlikte olumsuz cümlede ise umum ifade etmez. Ayrıca ayette nefyedilen idraktır, ru'yet değildir. Zira idrak ile ru'yet arasında fark vardır. İdrak, görülen şeyin yanlarına ve sınırlarına vakıf olmaktır. İdrakin nefyinden ru'yetin nefyi gerekmez.⁶⁹

6. Kulların fiilleri ve kesb konusu: Alâüddin Buhârî'ye göre sahabe ve tabiinden oluşan ümmetin selefi bidat ehli ortaya çıkmadan önce Allah'tan başka yaratıcı olmadığı hakkında ittifak etmiştir. Bu hak ehlinin mezhebidir. İman, küfür, taat, masiyet vb kulların fiilleri de dahil her muhdes şey, kulun kudretinin taalluk etmesi ile sadece Allah'ın kudretinin taalluk etmesi arasında fark olmaksızın, Allah'ın kudreti, iradesi, meşiet ve hükmü ile yaratılmıştır. Mutezile'ye ve onlara tabi olanlara göre kul ihtiyârî fiillerini kendisi yaratmakta ve var etmektedir. Cebriye'nin hilafına kulların ihtiyârî fiilleri vardır. İnsanlar, fiilleri sebebiyle taatkar olursa mükafatlandırılır, asi olursa cezalandırılır. Cebriye'ye göre fiilin insana izafesi hakiki değil, mecazidir. İhtiyari fiiller de titreme ve irkilme cinsindedir. Tek ve gerçek fail Allah'tır. Cebriye, şahadet âlemine kıyasla bir fiilde iki kudretin muhal olduğunu savunmuştur.⁷⁰ Alâüddin Buhârî'ye göre şahadet âleminin hilafına yaratma kudreti ve kesb kudreti şeklinde iki kudretin bir fiilde bulunması caizdir. Taat ve masiyet, Allah'ın meşiet, iradesi, kaza ve kaderi ile yaratılması noktasında ortak iken, ayrıldıkları nokta ise sadece taatın Allah'ın emri, rızası ve muhabbeti ile meydana gelmesidir.⁷¹ Alâüddin Buhârî bu konuda Ebu Hanife ve Mâtûrîdîler gibi düşünmektedir.

Mutezile'ye göre hayır ve taat Allah'ın iradesine taalluk eder, şer ve masiyet Allah'ın iradesine taalluk etmez. Alâüddin Buhârî'ye göre Mutezile ile aralarındaki fark, iradeye yüklenen anlamdan kaynaklanmaktadır. Mutezileye göre irade emri

⁶⁶ Kıyame, 75/22, 23.

⁶⁷ Buhârî, Tevhid, 24.

⁶⁸ En'âm, 6/103.

⁶⁹ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 140, 141.

⁷⁰ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 143..

⁷¹ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 143-145.

gerektirirken, Alâüddin Buhârîye göre irade fiili gerektirir. İrade, yaratma ile eş anlamlı kullanılmış olmaktadır. bu durumda edep açısından şer "sana isabet eden kötülük sendendir"⁷² ayetinde olduğu gibi münferiden Allah'a izafe edilmezken, "deki: hepsi Allah katındandır"⁷³ ayetinde olduğu gibi cümleten Allah'a izafe edilir.

⁷⁴

"Peki fiiller Allah'ın yaratması ile meydana geliyorsa, Allah kullara neden azap etmektedir?" sorusuna Alâüddin Buhârî şöyle bir cevap vermektedir: "*sevap ve azap, yaratmanın kendisinden dolayı değil, yaratılan fiili kulun işlemesi sebebiyledir. Zira itaate uygun olan istitaati masiyete kullandığı için cezalandırılmaktadır.*" Kul taatinden dolayı sevabı hak etmez. Bilakis sevap Allah'ın fadlı ve ikramıdır.⁷⁵ Alâüddin Buhârî, bu konuda Eş'arîler gibi düşünmektedir.

İnsan fiilleri konusuyla ilgili konulardan birisi de Mutezile'nin savunduğu tevellüd konusudur. Tevellüd, eli hareket ettirince elde bulunan anahtarın hareket etmesi gibi insan fiillerinden doğan neticelerdir. Tevellüd konusu determinist bir algının sonucudur. Sebep sonucunu doğurmaktadır. Alâüddin Buhârî'ye göre mütevellidat Allah'ın yaratmasıyla meydana gelir. Mesela bir insanı dövüldükten sonra dövülen kişide acının yaratılmasında veya insanın bir camı kırmasının akabinde camın kırılmasının yaratılmasında insanın işi ve etkisi yoktur. Maktul de eceli ile ölmüştür. Çünkü öldürme, Allah'ın canlılarda öldürmenin akabinde ölümü yaratmasıyla⁷⁶ Eğer dilerse dövülmenin akabinde acıyı yaratmayabileceği gibi, öldürücü bir darbeden sonra da ölümü yaratmayabilir. Hz İbrahim'in ateşe atılması sonucunda Hz İbrahim'in yanmaması gibi. Bu tartışmanın sebebi Allah'ın yaratmadaki ve müdahale sürecindeki keyfiyeti bilmemekten kaynaklanmaktadır. Bu konu adetullah, mucize, keramet, sihir, istidraç vb konular ile de ilgilidir.

Alâüddin Buhârî'ye göre ihtida ve dalalet kuldan, hidayet etmek ve dalaletle sevk etmek Allah'tandır. Hidayet etmek, Allah'ın kulda itaat etme ve ihtida kudreti yaratması, dalaletle sevk etmek ise Allah'ın kulda isyan etme ve dalalet kudreti yaratmasıdır. Hidayetin diğer bir anlamı davet etmektir. Mutezile'nin hilafına Allah'ın, kulları için salah veya aslahı yaratması vacip değildir. Salah ve aslahın Cenab-ı Hakk'a vacip olmadığı delili şu ayettir: "*günahları arttırmaya onlara mühlet veriyoruz. Onlar için büyük bir azap vardır.*"⁷⁷ Zira günahın artması için verilen mühlet, salah değildir.⁷⁸

⁷² Nisa, 4/79.

⁷³ Nisa, 4/78.

⁷⁴ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 146.

⁷⁵ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 144-145.

⁷⁶ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 145.

⁷⁷ Ali İmran, 3/178.

⁷⁸ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 146, 147.

Hidayet ve dalalet konusunda Alâüddin Buhârî'nin yaptığı ikili ayırım Kur'ân'daki şu ayetlere dayanmaktadır. " *Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Elçi'ye karşı gelir ve mü'minlerin yolundan başka bir yola uyarsa, onu yöneldiği yola yöneltiriz ve cehenneme sokarız. Ne kötü bir gidiş yeridir orası!*"⁷⁹ "**Onlar kayınca biz de onların kalplerini kaydırдық**"⁸⁰ "Bir sûre indirildiği zaman: "Sizi birisi görüyor mu?" diye birbirine baktılar, **sonra dağıldılar. Allah da onların kalplerini çevirdi. Çünkü onlar anlamaz bir topluluktur.**"⁸¹ Zira Allah, kullarını yöneldikleri yola yöneltir, kullar eğrilince Allah onların kalplerini eğriltir, kullar sapınca onları saptırır yani hidayetten mahrum eder ve daldıkları sapıklıklarında bırakır. Ancak bu sürekli değişmez değildir. Her an tevbe edip geri dönebilirler. Bunun sebebi insanların nefislerinde olanı değiştirmedikçe Allah'ın insanların durumunu zorla değiştirmemesindedir. Zira bu konuda muhkem bir nasta Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Bu böyledir, çünkü bir millet kendilerinde bulunan (güzel meziyet)i değiştirmedikçe Allah onlara verdiği ni'meti değiştirmez. Allah işitendir, bilendir*"⁸² Allah, müminleri onlar özlerindeki imanı küfre dönüştürmedikçe dalaletle sevk etmez. "*Bir millet kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez. Allah da bir kavme kötülük istedi mi artık onu geri çevirecek yoktur. Zaten onların, O'ndan başka koruyucuları da yoktur.*"⁸³ İmam Mâtürîdî'ye göre Allah, bir kimsede bulunan İslam dini nimetini veya dünyevî bir nimeti kişi kendisi değiştirmesi sebebiyle değiştirir.⁸⁴

Alâüddin Buhârî'ye teklifi mala yutak, zatı itibariyle mümteni olanlarda aklen caiz olsa da şer'an vaki değildir. Ayrıca haram da rızaktır. Herkes helal veya haram olsun rızkını yer. Bir insanın kendi rızkını yememesi veya başkasının kendisinin rızkını yemesi tasavvur edilemez.⁸⁵

7. İman konusu: Alâüddin Buhârî'ye göre iman ittifakla farzdır. Ancak imanın vucubu nakil iledir. Akıl ile hiçbir şey farz veya haram olmaz. Hanefilere göre akıl, kendisiyle bir şeyin güzelliğinin ve çirkinliğinin, imanın vucubunun ve nimet verene şükürün kendisiyle bilindiği bir araçtır. Vucubu hakiki olarak bildiren

⁷⁹ Nisa, 4/115. نُؤَلِّهِ مَا تَوَلَّى

⁸⁰ Bir zaman Mûsâ, kavmine: "Ey kavmim, benim, Allah'ın size gönderdiği elçisi olduğumu bildiğiniz halde niçin beni incitiyorsunuz?" demişti. Onlar eğrilince Allah da onların kalplerini eğriltti. Allah, yoldan çıkanları doğru yola iletmez. Saffat, 61/5. فَلَمَّا رَأَوْا آرَاحَ اللَّهِ قَلْبَهُمْ

⁸¹ Tevbe, 9/127. ثُمَّ أَنْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهِ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

⁸² Enfal, 8/53.

⁸³ Rad, 13/11.

⁸⁴ Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Tahkik: Mecdi Baslûm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1426/2005, 6/316, 317.

⁸⁵ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 148, 149.

Allah'tır. Ancak akıl vasıtasıyla bildirmektedir. Peygamberlerin vücubu bildirmesi gibi, aslında peygamberler vasıtasıyla hakiki olarak vacib kılan Allah'tır. Bundan dolayı Ebu Hanife "göklerin ve yerin yaratılışını görmesi sebebiyle kişinin yaratıcısını bilmemesinde mazeret yoktur" demiştir. Şayet hiçbir resul göndermemiş olsaydı bile mahlukatın akıllarıyla yaratıcısını bilmesi yine de farz vacip olurdu." Bu aynı zamanda Mutezilenin de görüşüdür.⁸⁶

Alâüddin Buhârî'ye göre iman, lügatte tasdik demektir. Şer'î olarak ise tevhid, nübüvvet, yeniden dirilme, hesap ve karşılık gibi Hz Muhammed'in dininden zarûfî olarak bilinen şeyleri tasdik etmektir. Dil ile ikrar, muhakkik âlimlere göre şer'î hükümlerin uygulanması için şarttır. Amel, imana dâhil değildir. Çünkü "Kim iman eder ve salih amel işlerse"⁸⁷ ayetinde olduğu gibi amel imana atfedilmiştir. Matuf, kendisine atfedilen şeyden ayrıdır. Ayrıca "*kim mümin olduğu halde salih amel işlerse*"⁸⁸ ayetinde olduğu gibi iman, amellerin sıhhatinin şartıdır. Şart meşruttan ayrıdır. Alâüddin Buhârî, bu konuda mütekellimlerin çoğunluğunun, muhaddislerin, fukaha, Mutezile ve Haricilerin "iman, kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve cevarih ile amel" şeklindeki iman tanımını kabul etmemektedir. Ayrıca kim sadece itikadı ihlal ederse, münafıktır; ikrarı ihlal ederse, kâfirdir; ameli ihlal ederse fâsıktır.⁸⁹

Alâüddin Buhârî'ye göre "imanları ile birlikte imanları artsın diye"⁹⁰ ayetinden dolayı imanın hakikati ve kemali artar ve eksilir. Ebu Hanife'ye göre imanın hakikati artmaz ve eksilmez. Kemali ise artar ve eksilir.⁹¹

Mukallidin imanının sahih olup olmadığı hakkında ihtilaf edilmiştir. Ebu Hanife, Malik, İmam Şafii, Ahmed b. Hanbel, Süfyân-ı Sevrî'ye göre istidlali terk etmesi ile âsi sayılsa da aklen, naklen ve fiilen tasdik varlığı sebebiyle mukallidin imanı sahihtir. Mutezile'nin geneline göre mümin de kafir de değildir. İmam Eş'arî'ye ve Mütekellimlerin çoğunluğuna göre mukallidin imanın sıhhatinin şartı her meseleyi akli delillerle bilmesidir. Diliyle ifade etmesi ve hasmı ile mücadele etmesi şart değildir. Ancak Alâüddin Buhârî'ye göre akliyatta taklid aslen caiz değildir.⁹²

"Said annesinin karnında said olan, şaki de annesinin karnında şaki olandır" meselesinde Eş'arîlere göre bu durum değişmez. Küfür üzere öleceğini Allah'ın bildiği kişi şimdiki halinde mümin bile olsa hakikatte kâfirdir. Aynı şekilde aksi de bu şekildedir. Hanefilere yani Mâtûrîdîlere göre ise bu durum değişebilir. Said, imandan sonra irtidat ederek şaki olabileceği gibi, şaki de küfürden sonra iman

⁸⁶ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 151.

⁸⁷ Kehf, 18/88. Sebe, 34/37.

⁸⁸ Nisa, 4/124. Taha, 20/112. Enbiya, 21/94.

⁸⁹ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 151, 152.

⁹⁰ Feth, 48/4.

⁹¹ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 153, 154.

⁹² Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 154.

ederek said olabilir. Saadet ve şekavet değişir. Lakin said kılma ve şaki kılma değişmez. Zira bunlar Allah'ın sıfatlarındandır. Allah'ın sıfatlarında değişme olmaz.

⁹³

Alâüddin Buhârî'ye göre büyük günahlar, imanın kendisi olan tasdikî devamından dolayı mümin kulu imandan çıkarmaz. Bilakis kişi fasık olur. Asi tevbe etmeden ölürse, Allah'ın meşietindedir. Dilerse onu affeder ve cennete koyar, dilerse günahı kadar azap eder. "*Allah, kendisine şirk koşulmasını affetmez. Bunun dışındakini dilediği kimse için bağışlar*"⁹⁴ ayetinde ifade edilen şirk dışındaki günahların affı, küçük veya büyük olsun, tevbe ile birlikte veya tövbe olmadan dilediği kimse için geçerlidir. Sonra o kişinin akibeti cennettir. Cennette ebedi olarak kalmaz. Tevbenin sahih olmasının şartları, masiyeti terk etmek, günahına üzülme ve bir daha o günaha dönmemeye azmetmektir. Bu durumda o günahtan dolayı cezalandırılmaz. Büyük günahlara tövbe edip küçük günahlara tövbe etmektен istiğna ederse, ehli sünnet vel-cemaate göre küçük günahtan dolayı cezalandırılması caizdir. Mutezile'ye göre ise büyük günah işleyen mümin de değildir, kafir de değildir. Büyük günahı terk ederek küçük günah işlemişse küçük günahtan dolayı cezalandırılması caiz değildir. Büyük günah işlemiş ve tevbe etmemişse affı caiz değildir. Tövbe etmeden ölürse kafir olur ve cehennemde ebedi olarak kalır.⁹⁵ Alâüddin Buhârî'ye göre kulun tövbe etmesi aklen değil şer'an vaciptir. Mutezile'ye göre aklen vaciptir. Yine Mutezile'nin hilafına Allah'ın tövbeleri kabul etmesi ne aklen ne de şer'an vacip değildir.⁹⁶

Alâüddin Buhârî'ye göre şefa'at olmadan büyük günahın affedilmesi caiz olduğuna göre, "*kendi günahın ve müminlerin günahı için istiğfar dile*"⁹⁷ ayetinden dolayı peygamberin ve hayırlı kulların şefaatiyle affedilmeleri daha evladır. Mutezile'ye göre ise tevbe etmeden büyük günahların affedilmesi imkânsız olunca, şefaatin bir faydası yoktur. Bu konuda şu ayetleri delil getirdiler:⁹⁸ "*hiçbir nefsin hiçbir nefis adına karşılık görmeyeceği ve şefaatin kabul edilmeyeceği günden sakının*"⁹⁹ "*Zalimler için ne candan bir dost ne de sözü dinlenir bir şefa'atçi yoktur.*"¹⁰⁰ Alâüddin Buhârî, şefaate delalet eden ayet ve hadislerle Mutezile'nin görüşünün reddedildiğini beyan etmekle yetiniyor. Zira şefa'at, başkası hakkında istiğfar şeklindeki duadır. Dünyada duanın hükmü neyse şefaatin ahiretteki hükmü de odur. Dünyada peygamberin ümmetine duası torpil olmuyorsa, şefa'at de ahirette

⁹³ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 156.

⁹⁴ Nisa, 4/

⁹⁵ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 156, 157.

⁹⁶ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 168.

⁹⁷ Muhammed, 47/19.

⁹⁸ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 158.

⁹⁹ Bakara, 2/48.

¹⁰⁰ Mümin, 40/18.

bir torpil olmuyor. Dua Allah'ı zorlayıcı ve mecbur bırakan bir Şey olmadığı gibi Őefaata de Allah'ı zorlayıcı ve mecbur bırakıcı bir Şey değildir. Zaten Őefaata Allah'ın izninden sonra Allah'ın dilediği ve Allah'ın razı olduğu kimseler hakkında edilecek istiğfar Şeklindeki bir duadır. Şefaatin faydası duanın faydası kadardır.

8. Kabir azabı konusu: Alâüddin Buhârî'ye göre kâfirler ve bazı asi müminler hakkında kabir azabı haktır. Mutezile ve Cehmiyye ölümlerinin Şahadet âleminde insanların eziyetinden elem duymadıkları üzerinden yola çıkarak gayb âleminde de elem duymadıklarını bundan dolayı kabir azabının olmadığını savunmuşlardır. Bundan dolayı cematın tesbihini de inkâr ettiler. Onlara göre akıl kabir azabını kabul etmez. Zira eğer kabirde azap ediliyorsa, ya ruh olmadan ete azap ediliyordur veya ete ruh girip azap ediliyordur. Ruh olmadan ete azap edilmesi batıldır. Çünkü et, ruh olmadan acı hissetmez. Ete ruhun girip sonra azap edilmesi de batıldır. Çünkü ete ruh girse, et ikinci bir ölüme ihtiyaç duyar. Bu da caiz değildir. Çünkü Allah "*her nefis ölümü tadacaktır*"¹⁰¹ buyurmuştur. Ve bir tek defa dışında ölümü tadmayacaklarını haber vermiştir.¹⁰² İki ihtimal de geçersiz olunca üçüncü ihtimal olan kabirde azap edilmeyecekleri belli olmuştur.¹⁰³

Alâüddin Buhârî, Mutezile'nin sebr ve taksime dayalı aklî istidlaline Şu Şekilde cevap vermiştir: Akıl acizdir. Bundan dolayı Peygamber Efendimiz "*Allah'ın yarattıkları üzerinde tefekkür edin. Allah'ın zatı hakkında tefekkür etmeyin*"¹⁰⁴ buyurmuştur. Kur'ân'daki delillerinden bazıları ayetlerdir: "*onlara iki kez azab edeceğiz*"¹⁰⁵ iki kezden kasıt birincisi kabirde ikincisi kıyamette. "*(hakikate) dönsünler diye en büyük azaptan önce onlara en düşük azabı tattıracağız*."¹⁰⁶ En düşük azab dünyada kabir azabıdır. Kabir azabı hakkında aklın kabul edebileceği aklî delil ise Şu Şekildedir: uyuyanın ruhu bedeninden çıkar. Ancak ruhu bedenle irtibatlı kalır. Öyle ki ruh makamında elem duyar. Acı ve istirahat kendisine ulaşır. Uykusunda bazen konuşur. Çünkü ruh bedeniyle irtibatlıdır. Alâüddin Buhârî, kabirdeki azabın sadece ruha mı bedene mi yoksa her ikisine mi konusunda ihtilaf edildiğini, ancak bunun keyfiyeti ile fazla meŐgul olmamak gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁷

¹⁰¹ Al-i İmran, 3/185.

¹⁰² Duhan, 44/56.

¹⁰³ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 163, 164..

¹⁰⁴ İbn Batta, Ebu Abdullah Abdullah b. Muhammed (387/987), *el-İbânü'l-Kübrâ li İbn Batta*, Tahkik: Rıza Mu'tî, Yusuf Vâbil, Dâru'r-Râye lin-Neşr ve't-Tevzi', Riyad, 1426/2005, 8/86.

¹⁰⁵ Tevbe, 9/101.

¹⁰⁶ Secde, 32/21.

¹⁰⁷ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 164, 165.

Alâüddin Buhârî'ye göre münker ve nekir haktır. İman ehlinin ateşten çıkması, cennete girmesi ve kitabını okuması haktır. Kâfirler ve Müslümanlar için mizan haktır. Amellerin miktarları mizanla bilinir. Ancak mizanın keyfiyeti hakkında tevakkuf edilir. Sırat haktır. Cehennem iki yakası arasına kurulacak bir köprüdür. Mahlukat onun üzerinden geçer. Kimi şimşek gibi, kimi rüzgar gibi, kimi yürür gibi, kimi de karınca gibi geçer. Uzuvarın konuşurulması ve Kevser havuzu haktır. Felsefecilerin hilafına cisimlerin haşredilmesi ve kıyamet günü diriltilmeleri haktır. Zira felsefeciler haşrin bedensel değil, ruhsal olduğunu savunmuşlardır. Alâüddin Buhârî'ye göre insanda aslı ve fazlalık olan iki tür kısımlar vardır. Muteber olan aslı olanın iade edilmesidir. Fazlalık başka canlılara aittir. Zira hayvanlar kuşlar ve haşeratlar da haşredilecektir.¹⁰⁸

Alâüddin Buhârî'ye göre ölen bir insan ikinci bir kez dünyaya gelmeyecektir. Çünkü bunu ispat eden bir delil yoktur. Aksine reankarnasyonun olmadığına dair şu delil vardır: "sizi ondan yarattık. Bir daha oraya geri döndüreceğiz. Ve bir kez daha oradan çıkaracağız" zira bu ayette iki kez oradan çıkaracağız denmemiştir. Alâüddin Buhârî kütübü sitte de geçmeyen "*ölümden sonra sadece cennet ve cehennem vardır*"¹⁰⁹ şeklinde bir hadisi de delil olarak zikretmiştir.¹¹⁰

9. Nübüvvet konusu: Alâüddin Buhârî'ye göre Sümeniyye ve Berahime'nin hilafına beşerden beşere elçi göndermek emri yerine getirmek ve nehiyden vazgeçirmek için sabittir. Alâüddin Buhârî'ye göre resul göndermekte bir hikmet vardır. Allah'ın fiilleri hikmetlerden ve maslahatlardan yoksun değildir. Muhaliflerin "*peygamber göndermek güzel ve çirkin şeylerin beyan edilmesi için ise buna gerek yoktur. Akıl bu konuda yeterlidir. Çünkü akıl, Allah'ın hüccetidir*" şeklindeki görüşlerine gelince aklın, şer'î konularda ve eşyanın tabiatında payı yoktur. Çünkü risalet, Allah ve yaratıklarından akıl sahipleri arasında, hem kulların akıllarının kusurlu olduğu konularda sıkıntıları izale etmek için, hem de iman ve taat ehlini müjdelemek, küfür ve masiyet ehlini uyarmak için lütfedilen bir elçiliktir. Ayrıca insanların ihtiyaç duyduğu dünya ve din maslahatlarını beyan etmek ve Allah'tan tarafından nasihatleri tebliğ etmek için seçilen bir elçiliktir.¹¹¹

Alâüddin Buhârî'ye göre Allahu Teâlâ, resullerini ayın yarılması, ağacın gelmesi, taşların selam vermesi, parmaklarının arasından suyun akması gibi harikulade mucizelerle desteklemiştir. O mucizelerin en zâhiri, Kur'an'dır. Çünkü o,

¹⁰⁸ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 165, 166.

¹⁰⁹ Benzer anlamda Şuabu'l-İman'da geçmektedir. Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin (458/1065), *Şuabu'l-İman*, Tahkik: Abdulaliyy Abdulhamid Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd, Hindistan, 1423/2003, 13/153.

¹¹⁰ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 184.

¹¹¹ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 169, 170.

mucizelerin en harikası ve delaletlerin en açığıdır. İlk nebi Hz Âdem, son nebi Hz. Muhammed'tir. "Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz" ayetinden dolayı Hz. Muhammed nebilerin en faziletlisidir. Zira onun ümmeti en hayırlı ümmet olunca, o da nebilerin en hayırlısı olmaktadır. Ekleme veya çıkarma yapmamak için peygamberlerin sayısını tayin etmeyiz. "*meleklerle Adem'e secde edin, demiştik*"¹¹² ayetinden dolayı Ademoğlunun havassı olan nebiler, tüm meleklerden daha faziletlidir. Ademoğlunun avamı olan müttakiler ise Cebrail, Mikail, İsrail ve Azrail dışında meleklerin avamından daha faziletlidir. Mutezile, hükema ve ehli sünnetten Kâdî Ebubekir Bakıllânî'ye göre ise melekler mutlak olarak beşerden daha faziletlidir.¹¹³

Alâüddin Buhârî'ye göre resül ve nebi kavramları arasında tedahül vardır. Her resül nebidir. Lakin her nebi resül değildir. Bu durumda bütün vahiy alan peygamberler nebidir. Ancak nebiler arasından seçilen resuller özel bir görevle tüm insanlara tebliğ göreviyle gönderilmektedir. Alâüddin Buhârî'ye göre resulün kitap verilen nebi olarak tarif edilmesi tam bir tanım değildir. Çünkü beraberinde kitap bulunan resuller sekizi geçmediği halde¹¹⁴ resuller çok daha fazladır. Ona göre resul, uygulamak ve tebliğ etmek için kendisine vahyedilen peygamberdir. Nebi ise sadece uygulamak için kendisine vahyedilen peygamberdir.¹¹⁵ 'Alâüddin Buhârî'nin bu tanımlaması İmam Mâturidî'ye dayanmaktadır. İmam Mâturidî'ye (333/945) göre resul, risaleti tebliğ etmek için gönderilen ve her durumda risaletle emredilendir. Nebi ise bir Şey sorulunca ve haber istenince bir Şeyi insanlara haber verendir. Resul ise insanlar sorsalar da sormasalar da dileseler de yüz evirseler de tebliğ etmekle görevlidir.¹¹⁶ Eş'arî kelamına meyledenleri, bu ayırımı sevkeden sebep vahiy ve melek ile muhatap olan kadınların resul değil, nebi oldukları iddialarını temellendirme çabası olabilir. Zira İmam Eş'arî'ye göre kadınlar arasında resul yoktur. Resul olmak için erkek olmak şarttır. Fakat dört kadın nebi vardır. Ona göre resul, halka gönderilen, risaleti tebliğ etmekle görevli olan ve halkın itaat etmesi emredilendir. Nebi ise gönderilmemiş olabilir ve risaleti tebliğ etmesi emredilmemiş olabilir. Bunların durumu makamını yükseltecek kendisine has kerametlerle ortaya

¹¹² Bakara, 2/35.

¹¹³ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 170, 171.

¹¹⁴ Hz. Mûsâ'ya Tevrat, Hz. Dâvûd'a Zebûr, Hz. İsrâ'ya İncil ve Hz. Muhammed'e Kur'an'ın ilâhî kitap olarak verildiğine inanmak peygamberlere imanın bir parçasını oluşturur. Hz. Âdem'e on, Őit'e elli, İdrîs'e otuz ve İbrâhim'e on sayfadan ibaret kitapların (suhuf) verildiğine ilişkin bilgi zayıf rivayetlere dayandığından kesinlik ifade etmez. Yavuz, Yusuf Şevki, "Nübüvvet", DİA, İstanbul, 2007, 33/280.

¹¹⁵ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 108.

¹¹⁶ Mâtûridî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 5/54.

çıkar.¹¹⁷ Dolayısıyla erkekler resul olarak tebliğ etmek ve onu uygulamakla sorumlu olurken, kadınlar nebi olarak tebliğ ile sorumlu olmayacaklar. Sadece kendilerine bildirilen vahyi uygulamakla sorumlu olacaklardır.

Bazı Rafizilere göre yeryüzünde her zaman bir nebi bulunacaktır. Bundan dolayı nübüvvet mirası Hz Ali ve evlatlarına intikal etmiştir. Alâüddin Buhârî'ye göre bu görüş "lakin (Muhammed) Allah'ın resulu ve nebilerin sonuncusudur" ayeti ile reddedilmiştir. Kim Hz Muhammeden sonra nebi bulunduğunu iddia ederse küfre girmiştir. Çünkü nassı inkar etmiş sayılır.¹¹⁸ Alâüddin Buhârî'nin kabul ettiği resul ve nebi ayırımı hatemül-enbiya anlayışına halel getirmemektedir. Zira resul nebiler arasından seçildiği için nübüvvet bittiği için Hz Muhammed son nebi ve son resul olmaktadır.

Alâüddin Buhârî'ye göre Resûlullah'ın *yakaza halinde* şahsen semaya sonra da Allah'ın dilediği yere kadar yükseldiği *miraç*, hakıdır. Mekke'den Beyti makdis'e gitmesi nas ile sabittir. Semaya ve Allah'ın dilediği yere kadar yükselmesi haberlerle sabittir. Bir beşerin yükselmesini imkânsız görmek caizse, bir meleğin inmesini imkânsız görmek de caiz olur ki, bu nübüvveti inkara kadar götürülebilir. Bundan dolayı bu görüş batıldır.¹¹⁹

Alâüddin Buhârî'ye göre nebiler hakkında küfür ve tebliğde kasten yalan söylemeleri caiz değildir. Bilakis, vahiyden önce ve sonra küfürden korunmak sabittir. Ancak vahiyden sonra küfrün dışında kasten büyük günah işlemeleri Mutezileye göre aklen ehli sünnete göre şer'an olmak üzere cumhura göre imkânsızdır. Vahiyden önce büyük günah işlemeleri mutezile'ye göre caiz değilken, ehli-sünnete göre imkânsız değildir. Sehven büyük günah işlemeleri ise çoğunluğa göre caizdir. Küçük günahları sehven işlemeleri ittifakla caizdir.¹²⁰

Alâüddin Buhârî'ye göre Mutezilenin hilafına evliyanın kerameti sabittir. Mutezileye göre eğer keramet caiz olursa, insanlar mucize ile keramet arasını ayırt edemez. Ancak Alâüddin Buhârî'ye göre mucize, kerametten farklı olarak nübüvvet iddiası sırasında ortaya çıkar. Veli nübüvvet iddiasında bulunursa anında küfre girmiş olur. Süleyman Peygamberin arkadaşı gibi uzun mesafeleri kısa sürede kat etmek şeklindeki harikulade olan keramet veliden zuhur etmesi caizdir. Bu tür harikulade olayların zuhuru, o velinin peygamberinin mucizesi sayılır. Harikulade olaylar mucize, keramet, meunet ve istidraç olmak üzere dört türdür.¹²¹

¹¹⁷ İbn Fûrek, *Makalâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Tahkik: Ahmed Abdurrahim, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire, 1425/2005, s. 180.

¹¹⁸ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 183.

¹¹⁹ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 171.

¹²⁰ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 172.

¹²¹ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 172, 173.

Alâüddin Buhârî'ye göre nebiler velilerden daha faziletlidir. Ve veliler nebilerin derecesine ulaşmaz. Nebi olduğu Hz Muhammed, veli olan Hz Ali'den daha faziletli olduğu gibi; kitap ve şeriat Hz Musa da ilhâmî bir ilim anlamında ledünni ilme sahip olan Hz Hızır'dan daha faziletlidir.¹²²

10. İmamet konusu: Alâüddin Buhârî'ye göre nebi ve resullerden sonra imamet cumhura göre bir haktır. Mutezile'den bazılarına göre imam tayin etmek vacib değildir. Sadece zulüm ve fitnenin defedilmesi için imamete ihtiyaç vardır. Alâüddin Buhârî'ye Peygamber efendimizden sonra sahabenin, tayinde ihtilaf etseler bile, bu konuda ittifakları sebebiyle vacip olduğunu ve bu vucubun aklen değil şer'an olduğunu savunmuştur.¹²³ Ancak Alâüddin Buhârî, imamet konusunun usuluddin konusu olup olmadığı üzerine söz söylememiştir. Zira Gazzâlî, Seyfeddin Âmidî gibi âlimler imamet konusunun usuluddin konusu değil, furu'a ait bir konu olduğunu beyan etmişlerdir.¹²⁴ Şiilerin imamın nasla tayin edildiğini iddia etmeleri ve bu konuyu usuluddin konusu gibi ele almaları sebebiyle ehli sünnet kelamcıları da usuluddin ve itikad kitaplarında imamete yer ayırmışlardır.

Alâüddin Buhârî'ye göre imamın hür, erkek, âkil balığ, güçlü cesur, savaşmayı bilmesi, hükümleri uygulayabilmesi, hadleri ikame etmesi, askerleri techizatını temin etmesi ve Kureyş'ten olması gerekir. İmamın masum olması gerekmemektedir. Fısk ve zulüm yüzünden imam azledilmez. Zamanının en faziletlisi olması gerekmez. Müçtehid olması da gerekmez.¹²⁵

Alâüddin Buhârî, "ehli kıble tekfir edilmez"¹²⁶ görüşünü kabul ettiği halde vahdeti vücud görüşünden dolayı ibn Arabî'yi ve haberi sıfatlarda teçsime meylettiğini söyleyerek ibn Teymiyye'yi tekfir etmiştir. Bunun yanında Hz Ebubekir ve Hz Ömer'in hilafetini inkâr edenin de küfre gireceğini söylemiştir.¹²⁷ İmam Gazzâlî'ye göre ise imamet konusu usulu'd-din konusu olmadığı için kişiler imamet konusundaki görüşünden dolayı tekfir edilmez. Sadece bidat ehli veya dalalet ehli olmakla itham edilebilir.¹²⁸

¹²² Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 177, 182, 183.

¹²³ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 173.

¹²⁴ Gazzâlî, *Faysalu't-Tefrika*, Tahkik: Mahmud Beycu, Dâru'l-Beyrûtî, Dımeşk, 1430/2009, s. 56. Âmidî, Ali b. Ebi Ali Seyfuddin, *Ebkâru'l-Efkâr fi Usûli'd-Din*, Tahkik: Ahmed Muhammed el-Mehdî, Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kâhire, 1424/2004, 5/119.

¹²⁵ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 173-175.

¹²⁶ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 163.

¹²⁷ Alâüddin Buhârî, *Risale fi'l-İtikad*, s. 179.

¹²⁸ Gazzâlî, *Faysalu't-Tefrika*, s. 56.

KAYNAKÇA:

- Alâüddin Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed, *Risale fi'l-İtikad*, Dâru'd-Diyâ, Kuveyt, 1433/2012.
- Alâüddin Buhârî, *Fâdihatü'l-Mülhidîn ve Nâsihatü'l-Müvahhidin*, Tahkik: Muhammed b. İbrahim (Rilatun li neyli Derecetil-Macıstır), Cemiatu Umul-Kura, Mekke-i Mükerrreme, Külliyyetut-Da've ve Usulid-Din, 1414.
- Âmidî, Ali b. Ebi Ali Seyfuddin, *Ebkâru'l-Efkâr fi Usûli'd-Din*, Tahkik: Ahmed Muhammed el-Mehdî, Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kâhire, 1424/2004.
- Bağdadî, Ebu Mansur Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed b. Abdullah et-Temimi, *Usulu'd-Din*, (Tah.: Ahmed Şemseddin), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002.
- Bağdadî, Ebu Mansur Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed b. Abdullah et-Temimi, *Tefsiru'l-Esmâ ve Sıfat*, Raşit Efendi Kütüphanesi, Nr. 497, Kayseri, Trs.
- Beyhakî, Ebubekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Kitâbu'l-Esmâ ve's-Sıfat*, (Tah.: Şeyh İmaduddin Ahmed Haydar), Daru'l-Kitabu'l-Arabî, Beyrut, 1415/1994.
- Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin (458/1065), *Şuabu'l-İman*, Tahkik: Abdulaliyy Abdulhamid Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd, Hindistan, 1423/2003.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-İktisad fi'l-İtikad*, Tahkik: Abdullah Muahmmmed el-Halili, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2004.
- Gazzâlî, *Faysalu't-Tefrika*, Tahkik: Mahmud Beycu, Dâru'l-Beyrûfî, Dimeşk, 1430/2009.
- İbn Batta, Ebu Abdullah Abdullah b. Muhammed (387/987), *el-İbânü'l-Kübrâ li İbn Batta*, Tahkik: Rıza Mu'tî, Yusuf Vâbil, Dâru'r-Râye lin-Neşr ve't-Tevzi', Riyad, 1426/2005.
- İbn Füre, *Makalâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Tahkik: Ahmed Abdurrahim, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire, 1425/2005.
- İbn Nâsiruddin Dimeşkî, *er-Reddü'l-Vâfir ale men ze'eme enne men etleka ale ibn Teymiyye ennehu Şeyhulislam Kâfir*, Tahkik: Züheyr Eş-Şâviş, Mektebetü'l-İslamî, 1400/1980.
- Kâdî Abdulcabbar, Ebu'l-Hüseyin İbn-i Ahmed el-Kâdî el-Mu'tezilî (460/1024), *Şerhu Usul-u Hamse*, Tahkik: Dr. Abdulkerim Osman, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1408/1988.
- Kehhâle, Ömer b. Rıza, *Mü'cemü'l-Müellifin*, Mektebetü'l-Mesne, Beyrut,
- Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî (333/944), *Kitâbü't-Tevhid*, (Tahkik: Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi), İrşâd Yayınevi, İstanbul, 2001.

- Mâturidî, Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Tahkik: Mecdi Baslûm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1426/2005.

- Suyûfî, Abdurrahan b. Ebibekir, *Buğyetü'l-Vu'ât fî tabakati'l-Lüğaviyyin ve'n-Nühât*, Tahkik: Muhammed Ebulfadl İbrahim, Mektebetü'l-Asriyye, Lübnan, Trs.

- Şemseddin Sehâvî, Ebulhayr Muhammed b. Abdurrahman, *Ed-Dav'u'l-Lâmi' li ehli'l-Karni't-Têsi'*, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrut

- Uludağ, Süleyman, *Kelam ilmi ve İslam Akaidi Giriş Kısmında*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2010.

- Yavuz, Yusuf Şevki, "Nübüvvet", DİA, İstanbul, 2007.